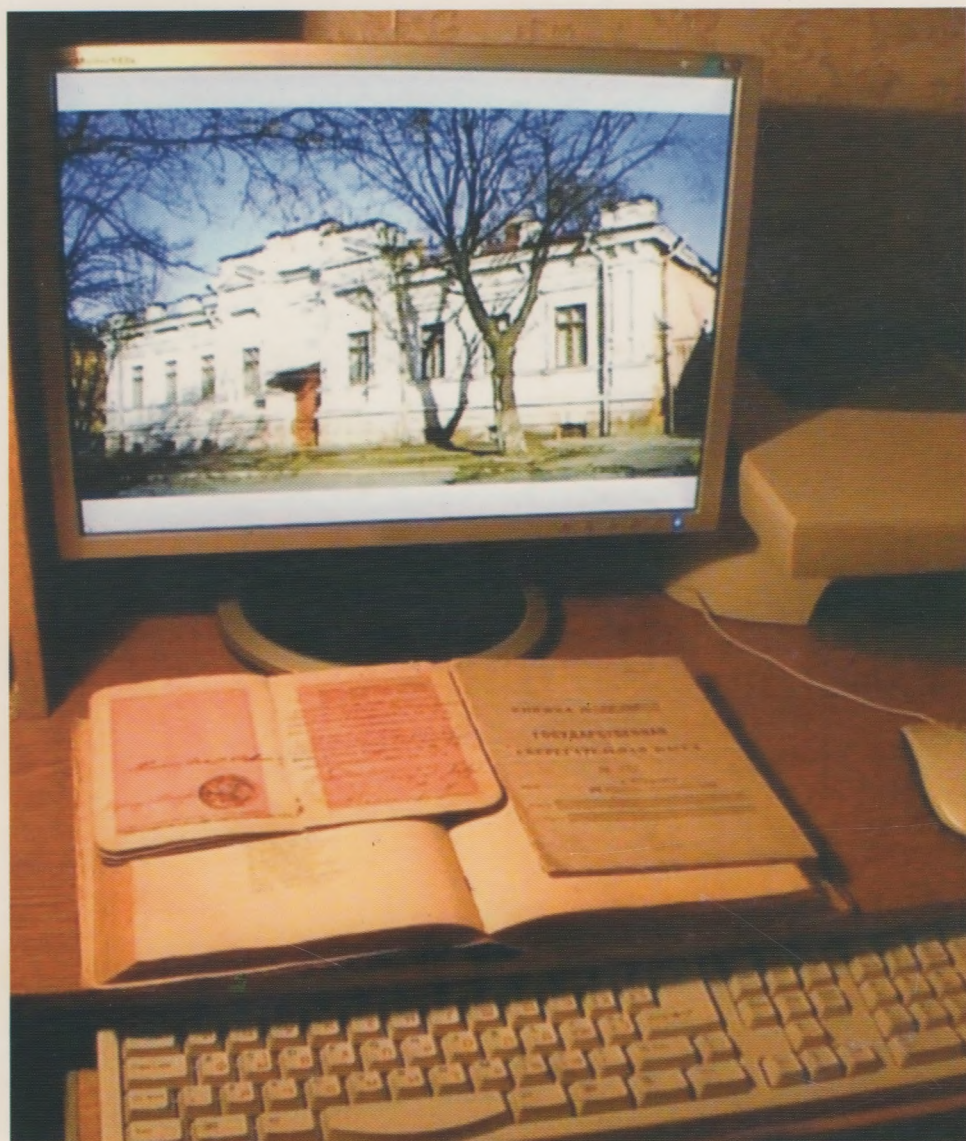

АЛЬМАНАХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ № 1 (13) 2007

КОНСТАНТИ

М Е Н С А Г І Т А Т М О Л Е М

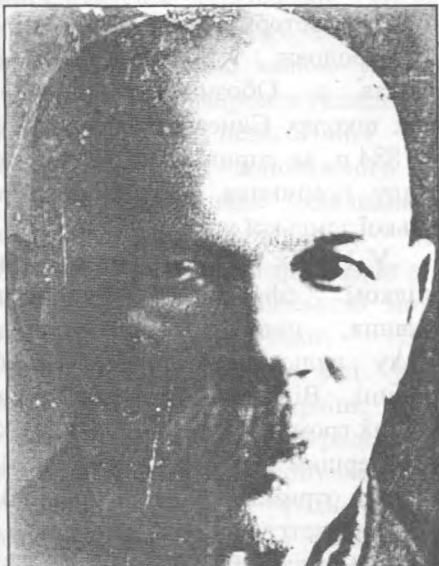

АРХІВАЛІІ
ХЕРСОНЩИНИ

Олексій Макієнко

*старший викладач Херсонського
державного університету,
кандидат історичних наук*

Херсонщина стала батьківщиною багатьох визначних діячів української науки, культури, політики. Справа сучасних дослідників – дати об'єктивну оцінку їх творчій спадщині, визначити їх реальний внесок у розвиток українського суспільства. Серед яскравих українських діячів на Херсонщині, які тривалий час знаходилися осторонь наукових досліджень, виділяється постать Андрія Михайловича Грабенка (Конощенка) (1857-1932) – відомого українського етнографа-фольклориста, громадського та політичного діяча.

А.М.Грабенко. Херсон. Поч. XX ст.
З фондів літературного відділу Херсонського
обласного краєзнавчого музею

Андрій Михайлович Грабенко справедливо вважається одним із лідерів українського національно-демократичного руху в м. Херсоні. За його активної участі наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувалося формування місцевого українського осередку, який спрямував свої зусилля на розбудову культурно-громадського життя херсонських українців. Життя і творчість А. Грабенка слугують яскравим прикладом відданого служіння інтересам рідного народу.

Увагу до життя та творчості

© О.Макієнко. 2007

АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ ГРАБЕНКО: ВІХИ ГРОМАДСЬКО- ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

А. Грабенка намагалися привернути у своїх історико-мемуарних розвідках вже його молодші сучасники М. Чернявський та В. Кедровський. Окремі епізоди його наукової і громадської діяльності знайшли відображення в публікаціях херсонських істориків і краєзнавців – О. Голобородька, І. Калиниченко, Д. Белого, О. Макієнка та ін. 150-річчя від часу народження А. Грабенка слугує слушною нагодою для загальної характеристики його громадсько-політичної діяльності на Півдні України.

Формування світогляду, ідейних переконань і громадянської позиції А. Грабенка відбувалися у переломні для розвитку країни часи – період ліберальних реформ 1860-1870-х рр. Народився Андрій Грабенко 1 жовтня 1857 р. в с. Обознівка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії в родині селян-кріпаків із козацьким корінням (прадід Андрія – козак Павло Граб – був першим осадчим села, засновником козацького зимівника). Великий вплив на визначення його життєвих перспектив справило родинне середовище. Батьки Андрія з раннього дитинства стимулювали тяжіння хлопця до знань, його прагнення отримати освіту. Вже з п'яти років він за власним бажанням учився грамоті в місцевого священника, потрапивши до сільської (земської) школи достатньо підготовленим до навчання¹. Успіхи Андрія Грабенка у навчанні були відзначені похвальним листом. По завершенні земської школи його доля могла скластися подібно до багатьох інших селянських дітей, для яких шлях до подальшої ґрунтовної освіти затуляли стійкі станове упередження та стереотипи. Однак отримана Андрієм травма правої ноги, що суттєво знижувала продуктивність праці у селянському господарстві, посприяла продовженню навчальної діяльності. У 1870 р. завдяки природним здібностям і наполегливості йому пощастило потрапити до числа стипендіатів новоствореного Єлисаветградського земського реального училища². За час навчання (1870-1877) ім'я Андрія Грабенка неодноразово

фігурувало серед учнів-відмінників училища³. Він став одним із небагатьох селянських дітей, яким вдалося успішно пройти повний курс навчання.

Атмосфера громадського життя 1870-х рр. в м. Єлисаветграді наклала помітний відбиток на процес ідейного визрівання молодого українця. У 1870-х рр. за темпами культурного та господарського розвитку Єлисаветградський повіт випереджав інші повіти Херсонської губернії, а Єлисаветград перетворився на важливий центр духовно-культурного життя на Півдні України. Подібне багато в чому стало можливим через наполегливі зусилля місцевого земства⁴. Єлисаветградські земці-ліберали на чолі з П. Зеленим і М. Бошняком заклали надійний фундамент для розгортання продуктивної діяльності української народницької інтелігенції в регіоні. За свідченням Н. Бракер, вже у середині 1870-х рр. в Єлисаветграді діяв український гурток культурницького спрямування (брати Тобілевичі, М. Кропивницький, М. Федоровський, М. Лашенко, К. Стиранкевич, Й. Шевченко та ін.), у середовищі якого між іншим оформилася та розвинулася ідея українського професійного театру⁵. До гуртківців тяжіла й місцева українська молодь, в тому числі учні земського реального училища (А. Грабенко, Є. Чикаленко, О. Дяченко, І. Колодієв та ін.). Близькими друзями Андрія Грабенка стали Євген Чикаленко й Панас Саксаганський⁶, з якими він у подальшому підтримував тісні особисті та ділові зв'язки.

У 1877 р., завершивши з відзнакою курс навчання в реальному училищі, А. Грабенко вступив до Петербурзького гірничого інституту. Однак тривала хвороба не дозволила отримати вищу освіту, й А. Грабенко повернувся додому, на Херсонщину. Склавши у 1880 р. іспит на звання сільського вчителя, він почав працювати в земській школі в рідному селі⁷. Так розпочалася його 40-річна службова діяльність у системі місцевого самоврядування на Херсонщині.

Земська робота відкрила для молодого українця великі перспективи самореалізації у справі служіння інтересам народу. Народницька інтелігенція, до числа якої відносився й А. Грабенко, вважала службу в структурах земського самоврядування вдалою формою «ходіння в народ». У прагненні

Херсонська губерньська земська управа.
Листівка, поч. XX ст.

просвітницькими засобами допомогти селянству, посприяти його культурно-господарському розвитку народники активно використовували посади різних земських службовців – вчителів, лікарів, агрономів, статистиків, ветеринарів, страхових агентів тощо. Упродовж 1880-1884 рр. А. Грабенко вчителював в Обознівській і Рівненській земських школах Єлисаветградського повіту, а влітку 1884 р. за сприяння О. Русова перейшов на посаду помічника статистика Херсонської губерньської земської управи.

У 1880-х рр. А. Грабенко, спираючись на цілком сформовані ідейно-політичні переконання, повною мірою поринув в українську культурно-громадську роботу на Херсонщині. Він став активним учасником українських громад у Єлисаветграді та Херсоні.

Перший досвід громадської діяльності А. Грабенко отримав на початку 1880-х рр. у складі Єлисаветградської громади, яка під керівництвом лікаря О. Михалевича (1878-1884) переживала період свого найбільшого розквіту. Єлисаветградські громадіви підтримували зв'язки з Київською та Одеською громадами, женецьким гуртком М. Драгоманова, загалом поділяючи поширену серед тодішніх українолюбців платформу аполітичного культурництва. Тому в практичній роботі вони зосередили увагу переважно на культурно-просвітницьких заходах – музичних вечірках, театральних постановках, перекладі та розповсюдженні популярної літератури для народу⁸. Втім виразно культурницькі пріоритети громадіви не завадили місцевим охоронникам зрештою констатувати: «можна з великою долею вірогідності заключити, що зазначене співтовариство поділяє програму партії

Народної волі і взагалі переслідує соціал-революційні цілі»⁹. Користуючись інформацією про контакти елисаветградських громадівців із місцевими народовольцями, правоохоронні органи намагалися надати їх діяльності політичного характеру.

Наявні джерела не дозволяють повною мірою оцінити конкретний внесок А. Грабенка у діяльність Єлисаветградської громади. Принаймні у слідчих матеріалах його ім'я губиться серед більш очевидних «злочинців» – О. Михалевича, І. Тобілевича, О. Русова, О. Волошинова, Ф. Василевського та ін. Втім відомо, що разом з іншими громадівцями він долучив свій голос до звернення на захист української мови, яким перед Комісією для перегляду законів про друк порушувалося питання про скасування Емського указу 1876 р.¹⁰ Виступаючи на з'їзді народних вчителів Херсонської губернії (7-21 липня 1881 р.), А. Грабенко засудив практику викладання російською мовою у навчальних закладах України, запропонувавши методику використання у педагогічній практиці української мови як «допоміжного засобу»¹¹. Його позиція посприяла ухваленню з'їздом рішення щодо необхідності земського клопотання перед урядом про дозвіл викладати в місцевих школах українською мовою¹². У подальшому А. Грабенко залишався переконаним прибічником ідеї українізації системи народної освіти в Україні.

Саме в елисаветградську добу А. Грабенко захопився популярними серед українських діячів фольклористичними студіями, які розглядалися громадівцями як важливий засіб народопізнання, збереження та популяризації культурної спадщини українського народу. Його наставником на цій ниві став Микола Васильович Лисенко, з яким молодий громадівець познайомився в 1877 р.¹³ У листі до М. Лисенка від 15 січня 1880 р. фольклорист повідомляв результати своєї роботи зі збирання українських народних пісень¹⁴. Надіслані А. Грабенком до Києва записи пісень склали золотий фонд української фольклористики. Сам М. Лисенко авторитетно засвідчував: «найліпші пісні я позаписував у степовиків, і саме від елисаветградських: М. Кропивницького, М. Садовського, О. Волошина та А. Грабенка»¹⁵. Кращі зразки місцевого фольклору, зібрані й опрацьовані А. Грабенком (псевд. А. Конощенко), згодом

увійшли до трьох випусків його збірника «Українські пісні з нотами» (Одеса, 1900, 1902; Київ, 1906).

Подібно до інших громадівців, А. Грабенко долучився й до перекладацької діяльності. За ініціативою О. Михалевича гуртківці займалися перекладом народницької політекономічної літератури українською мовою з метою її поширення в середовищі українського населення¹⁶. Зокрема, А. Грабенку належав переклад оповідання «Дід» Ф. Нефедова¹⁷. Втім його безпосередня причетність до перекладацької роботи не була доведена слідством. Саме тому, ймовірно, він не потрапив до числа заарештованих у січні 1885 р. колег-статистиків (О. Русова, О. Волошинова, Ф. Василевського) за звинуваченням в «організації таємного товариства, що мало за мету в більш або менш віддаленому майбутньому шляхом поширення серед селян дозволених цензурою книг на малоросійській мові зруйнувати існуючий лад»¹⁸.

Невдовзі після розгрому Єлисаветградської громади за клопотанням губернського земства колишні гуртківці-статистики були випущені під заставу та вислані до Херсона під нагляд губернської земської управи. Опинившись на початку 1885 р. в губернському центрі, А. Грабенко назавжди пов'язав з ним своє життя. Його подальша громадсько-політична діяльність відбувалася в Херсоні.

Навесні 1885 р. в Херсоні з колишніх учасників Єлисаветградської громади – О. Русова, Ф. Василевського та А. Грабенка – сформувалося ідейне ядро нової української громади. У науковій літературі за Херсонською громадою закріпилася стійка назва – «Херсонський гурток О. Русова». Саме колектив земських статистиків на чолі з О. Русовим, до яких долучилися інші земські службовці, місцева інтелігенція, чиновники, став першим осередком організованого українського життя в губернському центрі. Діяльність Херсонської громади в 1885-1889 рр. у загальних рисах розкрита в нарисі «Херсонський гурток Русова» О. Рябініна-Скляревського¹⁹, ряді публікацій сучасних істориків та краєзнавців. Досить актуальним залишається вивчення творчої спадщини окремих громадівців (О. Русова, Д. Марковича, Ф. Василевського, А. Грабенка та ін.). В оточенні О. Русова – ідейного лідера Херсонської громади – помітне місце займав

Андрій Михайлович Грабенко. Він брав активну участь у наукових і культурно-просвітницьких заходах херсонських громадянців, зокрема, був одним із упорядників матеріалів статистичного опису Херсонської губернії (Херсон, 1883-1890), двох випусків літературного альманаху «Степ» (другий випуск царська цензура не допустила до друку), постійним учасником українських театральних постановок і музикально-літературних вечірок. Потрапивши в січні 1887 р. за наслідками слідства у справі Єлисаветградської громади під гласний нагляд поліції, А. Грабенко разом із О. Русовим та Ф. Василевським були усунуті від земської служби. Втім відсторонені від роботи в земстві вони не покинули наукової і громадської роботи. За визнанням жандармських органів, А. Грабенко та Ф. Василевський надалі залишалися «надійними помічниками» О. Русова у справі залучення в губернію «маси неблагонадійних осіб»²⁰. З висланням О. Русова за межі Херсонської губернії у червні 1889 р. український гурток у Херсоні розпався. Під впливом урядових репресій українське культурно-громадське життя в місті практично замерло.

Після завершення терміну гласного поліцейського нагляду А. Грабенко повернувся до Херсонського земства. У 1889 р. він отримав посаду діловода, а наступного року – секретаря Херсонської губернської земської управи²¹. Канцелярією управи А. Грабенко завідував із перервами до 1917 р. – загалом упродовж чверті століття. За цей час у громадських колах він здобув авторитет неперевершеного знавця земської справи. До його кваліфікованих порад дослухалися не лише в земському середовищі, але й у місцевих адміністративних установах.

А. Грабенко відіграв велику роль у збереженні та розвитку традицій українського культурно-громадського життя в Херсоні. Після від'їзду О. Русова він став лідером херсонських українців. Службовий кабінет секретаря земської управи перетворився на центр координації української діяльності в місті. Займаючи впливове службове становище в губернському земстві, А. Грабенко намагався посилити українські позиції в органах земського самоврядування. За його сприяння до земської роботи було залучено чимало українських діячів. Так, завідувачем статистичного відділення став

Ф. Василевський, а статистиками працювали С. Лоначевський, Г. Коваленко-Коломацький, В. Різниченко, оціночним відділом керував П. Манжура, ветеринарим – В. Сінкевич, медичним – І. Козубов, посаду діловода шкільного відділення (а з 1905 р. заступника А. Грабенка на посаді секретаря управи) обіймав М. Чернявський (згодом – Г. Федоров, В. Кедровський, О. Грабенко). За свідченням В. Кедровського, багаторічна праця А. Грабенка призвела до фактичної українізації апарату Херсонського земства²². Земські структури до 1917 р. залишалися надійним оплотом українських народолюбців на Херсонщині.

Обкладинка збірника
Херсонського земства. 1906 р.
З фондів державного архіву
Херсонської області

Наприкінці XIX – на початку XX ст. А. Грабенко очолював українську громаду в Херсоні. Ні за кількісним складом, ні за масштабом діяльності вона не могла конкурувати з аналогічними гуртками української інтелігенції у Києві, Чернігові, Харкові, Одесі. Однак відірвані від провідних українських центрів нечислені члени місцевої громади зробили вагомий внесок у розвиток української культури та громадського життя в Херсоні.

Встановити персональний склад Херсонської громади під керівництвом А. Грабенка досить складно. Ймовірно, вона складалася із невеликої групи ідейних лідерів, активних громадських діячів та більш-менш широкого кола симпатиків української справи. Нефіксоване членство створювало ілюзію відсутності будь-якої української організації. Так, український письменник і журналіст Г. Коваленко-Коломацький згадував, що приїхавши до Херсона в 1900 р. він не зустрів організованої української громади, а «тільки двох українців, яким боліла українська справа в самому широкому розумінні, це були А.М. Грабенко та Л.О. Василевська (Дніпрова Чайка)»²³. На початку ХХ ст. число активних херсонських українців збільшилося за рахунок новоприбулих українських діячів – Г. Коваленка-Коломацького, М. Чернявського, В. Різниченка та ін.

Помешкання Грабенків часто ставало місцем проведення зібрань херсонських громадівців, на яких обговорювалися актуальні питання розвитку української культури, мови, літератури тощо. Іноді збори громадівців відбувалися з нагоди приїзду до Херсона відомих українських діячів, зокрема письменника М. Коцюбинського, кооператора М. Левитського, інженера та авіатора Л. Мацієвича, корифеїв українського театру М. Кропивницького, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого, М. Садовського та М. Заньковецької. Традиційними в оселі Грабенків були музикально-літературні вечірки, в яких господар як музикант-виконавець брав безпосередню участь.

Масштабні культурно-громадські акції херсонські громадівці під керівництвом А. Грабенка неспроможні були організувати через свою нечисленність. Публічна активність херсонських українців виявлялася передусім у влаштуванні ювілейних вечорів на пошану визначних постатей української культури (зокрема, шевченкових роковин) та збиранні коштів на реалізацію українських національно-культурних проєктів. У серпні 1901 р. Ф. Василевський від імені херсонських статистиків брав участь у вшануванні О. Русова – засновника Херсонської громади²⁴. У серпні 1903 р. херсонські громадівці відрядили до Полтави делегата з вітальною адресою на свято відкриття пам'ятника І. Котляревському²⁵. За

свідченням Г. Коваленка-Коломацького, саме тоді місцеві українці змогли «маніфестувати себе прилюдно як Херсонська громада»²⁶. Ймовірно, українська громада в Херсоні увійшла до Загальноукраїнської безпартійної демократичної організації – федеративного об'єднання громад всієї України.

Радикалізація соціальних і політичних вимог української громадськості не оминула провінційного Херсона. Навіть відносно нечисленна місцева українська громада пережила внутрішню кризу. Ідейне розшарування херсонських громадівців на прибічників традиційної культурницької діяльності та їх опонентів-«політиків» стимулювало виділення двох «фракцій». Помірковані «культурники» на чолі з А. Грабенком, визнаючи потребу широких демократичних реформ, наполягали на уникненні радикалізму в громадсько-політичній діяльності українців²⁷. «Ліва фракція» Херсонської громади, очолювана В. Різниченком, вважала себе належною до молоді Револьюційної української партії²⁸. Її представників (В. Різниченка, Г. Коваленка-Коломацького, В. Яблоновського та ін.) уже не влаштовували культурно-просвітницькі пріоритети старих громадівців. Віддаючи належне внеску народолобців-культурників у справу українського національного відродження, вони закликали до активної політичної боротьби за національне та соціальне звільнення українського народу. Вади аполітичного культурництва в середовищі української інтелігенції досить майстерно передав у художній формі херсонський громадівець-«рупівець» Г. Коваленко-Коломацький у своєму оповіданні «Ідеаліст» (1902)²⁹. Конкретна присвята оповідання А. Грабенку лише підкреслює аналогії між головним героєм – паном Суницею – й лідером української громади в Херсоні. Ідеологічні розбіжності між окремими групами українолюбців виявлялися на спільних засіданнях громадівців, у ході яких точилися жваві дискусії щодо перспектив розвитку українського національного руху.

Зрештою стрімка політизація українського національного руху підштовхувала до партійно-політичної самоідентифікації й старих українолюбців-культурників. А. Грабенко подібно до багатьох інших поміркованих українських громадівців став членом

Української демократичної партії (1904) – ідейного спадкоємця Загальноукраїнської безпартійної демократичної організації. Чимало службовців Херсонського земства виявили прихильність до ліберально-демократичної платформи нової партії.

Важливим етапом у громадсько-політичній діяльності А. Грабенка стала демократична революція 1905-1907 рр. В умовах революції значний поштовх отримала культурницька праця херсонських громадянців. Вони з ентузіазмом сприйняли видання маніфесту 17 жовтня, що дарував демократичні права і свободи населенню. За пропозицією А. Грабенка, Херсонська міська дума ухвалила рішення надрукувати та розповсюдити серед місцевого населення текст царського маніфесту³⁰.

А. Грабенко та кілька інших активних громадянців виступили ініціаторами створення в Херсоні українського товариства «Просвіта». Відповідне оголошення про його заснування було вміщено в номері місцевої газети «Юг» від 20 листопада 1905 р. За мету товариство ставило допомогу культурно-освітньому розвитку українського народу через видання книжок, брошур та часописів, відкриття бібліотек, читалень та книгарень, проведення загальноосвітніх курсів і публічних лекцій, заснування шкіл та притулків, організацію літературно-музикальних вечорів, театральних вистав тощо³¹. Бажаючи вступити до товариства мали звертатися до губернської земської управи (А. Грабенка, Г. Коваленка-Коломацького і М. Чернявського). Місцеве земство фактично перетворювалося на легальний осередок українського просвітництва. Втім далі публічної заяви про наміри у місцевих громадянців справа не пішла. За свідченням Г. Коваленка-Коломацького, процес створення херсонської «Просвіти» поряд із протидією місцевої адміністрації гальмувався через «незріле українське громадянство»³².

Сплеск політичної активності на Херсонщині в добу революції змусив херсонських українців включитися у процес партійно-політичного будівництва. З огляду на ліберально-реформістську ідеологію більшості місцевих громадянців вони відіграли помітну роль у формуванні регіональної мережі ліберально-демократичних партій – Російської конституційно-демократичної та Української демократичної партій. Співпраця українців із

російськими кадетами виглядала досить природньо. Хоча українська автономія не фігурувала у їх політичних планах, кадетський варіант вирішення національного питання в дусі культурної автономії був найближчим для української ліберальної інтелігенції.

16-17 листопада 1905 р. в Херсоні відбувся перший повітовий з'їзд Конституційно-демократичної партії, що відзначався небаченою для міста масовістю. Місцеві кадетські активісти – Є. Яковенко, О. Зінов'єв, Б. Бонч-Осмоловський, К. Яічков – виклали основні програмні положення партії³³. Близькість ідейних положень кадетів та українських ліберальних демократів стала підґрунтям для політичного блокування. На другий день засідання з'їзду відбувалося під головуванням А. Грабенка, набувши яскраво вираженого українського національного забарвлення. За запрошенням місцевих українців на з'їзді від імені УДП виступав І. Луценко, пропагуючи програмні засади партії. Він та ряд інших доповідачів акцентували увагу на власне національних проблемах українців – статусу української мови, положення української культури та освіти, боротьбі за національну автономію³⁴. У ході з'їзду Українська демократична партія суттєво розширила коло своїх симпатиків на Херсонщині.

А. Грабенко увійшов до повітового та міського комітетів кадетської партії, будучи обраним разом із Г. Пачоським, Є. Яковенком, О. Зінов'євим та Ф. Василевським до складу земельної комісії повітового комітету з метою «розвитку та доступного викладу земельної програми партії»³⁵. Окрім того, А. Грабенко та інші херсонські громадянці (Л. Василевська, Г. Коваленко-Коломацький) склали основу постійної редакційно-видавничої комісії для укладання партійних прокламацій та редагування матеріалів у справах партії для місцевої газети «Юг»³⁶.

Провідне місце у політичній діяльності херсонських українців під керівництвом А. Грабенка посіли думські виборчі кампанії. Це був важливий спосіб популяризації власних ідейно-політичних засад, завоювання довіри серед місцевого населення. Вони стали справжнім випробуванням для херсонського громадянства на політичну зрілість, своєрідною апробацією методів легальної політичної боротьби. На виборах до I Державної Думи в Херсоні місцеві українці виступили на

підтримку кадетського списку. Великих зусиль було докладено до організації виборчої кампанії. Зокрема, А. Грабенко очолював комісію для складання списків виборців 4-ої ділянки м. Херсона³⁷.

Вибори до I Державної Думи по м. Херсону та Херсонській губернії завершилися впевненою перемогою кадетів. Однак поразка проурядових сил викликала розгортання політичних репресій на місцях. Уже навесні 1906 р. кадетські осередки на Херсонщині було розгромлено, чимало місцевих кадетських лідерів було заарештовано. Видання газети «Юг» – неофіційного органу херсонських кадетів – тимчасово припинилося. Зазнали переслідувань і херсонські українці. Земські консерватори скористалися слушною нагодою для ліквідації редагованого А. Грабенком «Сборника Херсонского земства»³⁸. Серйозного удару було завдано по осередку «українофільства» при Херсонському земстві – шкільному відділенню губернської управи (завідувач – М. Чернявський). Політичні утиски відчули й інші земські службовці-українолюбці.

Результати виборів до II Державної Думи по Херсону та Миколаєву, які знов підтвердили прихильність місцевого населення до кадетської програми, було взагалі скасовано губернською виборчою комісією³⁹. Під петицією одинадцяти гласних Херсонської думи до міського голови М. Беккера з вимогою проведення повторних виборів поставив свій підпис й А. Грабенко⁴⁰. Від імені міських виборців до Сенату було направлено відповідну скаргу. Однак протести обуреної громадськості залишилися без відповіді. Громадянські права місцевих мешканців було проігноровано, їх представників не включили до кола виборщиків до Державної Думи від Херсонської губернії.

Постреволюційна реакція справила негативний вплив на діяльність херсонських українців. Після від'їзду з Херсона громадівців-радикалів – В. Різниченка та Г. Коваленка-Коломацького – місцевий український осередок майже повністю сконцентрувався на культурно-просвітницьких заходах.

Цьому посприяли кризові явища в середовищі Української демократично-радикальної партії, яка досі користувалася авторитетом у колах херсонських українців. Фактична руйнація та усунення з політичного

А. М. Грабенко.

- 42) Сьрий день.
- 43) Отава
- 44) Весна.
- 45) Послѣднія копы.
- 46) Толока.
- 47) „На леваді“.

М. А. Грабенко.

- 48) Автопортретъ.

Фрагмент каталогу виставки картин Херсонського товариства витончених мистецтв за участю А.М.Грабенка. 1915 р.
З фондів державного архіву Херсонської області

обрію провідної української партії ліберально-демократичного спрямування викликала розчарування місцевої української ліберальної інтелігенції у політичних методах боротьби загалом. Орієнтація херсонських українців на кадетів себе не випадала – останні виявилися неохочими до підтримки української політичної платформи. Шляхи місцевих українців та кадетів поступово розійшлися. У чергових виборчих кампаніях вони виступали як політичні конкуренти.

У міжреволюційний час херсонські громадівці орієнтувалися на ідейні засади Товариства українських поступовців, створеного у вересні 1908 р. на з'їзді громад різних регіонів України. Українська громада в Херсоні була включена до організаційної мережі громад ТУП, а її лідер – А. Грабенко – став чільним представником товариства в регіоні. Цьому посприяли давні особисті зв'язки Андрія Михайловича з фактичним головою ТУП Є. Чикаленком. Херсонські поступовці доклали помітних зусиль до ідейної консолідації та організаційного згуртування місцевих українців. Українська «партія» стала важливим чинником громадсько-політичного життя в Херсоні. У вересні 1912 р. на виборах до IV Державної Думи в Херсоні херсонські поступовці виставили власного кандидата – Андрія Михайловича Грабенка. Його передвиборча програма (т. зв. «українська платформа») передбачала дві групи вимог: 1) загальні вимоги «прогресивних» партій, орієнтовані на глибоке соціально-політичне реформування країни, і 2) власне українські національні вимоги –

введення в Україні загальної освіти українською мовою, запровадження української мови, літератури, історії, українознавства як обов'язкових предметів у навчальних закладах, вільне вживання української мови в церкві, суді, різних громадських і державних установах на Україні, вільний український друк тощо⁴¹. Однак перша спроба херсонських українців провести до Державної Думи Російської імперії власного кандидата виявилася невдалою. У значній мірі перешкодою для цього стало роздмухування національного антагонізму представниками конкуруючих політичних сил⁴².

Лютнева революція 1917 р. відкрила шлях до кардинального оновлення державного та суспільного життя, реалізації ідейно-політичних пріоритетів української інтелігенції. З'явилися нові перспективи вирішення наболілих проблем соціально-економічного й національно-культурного розвитку населення України. З перших днів революції херсонські українці включилися до активної культурно-громадської та політичної діяльності. Серед них був і Андрій Михайлович Грабенко. Він брав активну участь у заснуванні та становленні товариства «Українська Хата» – першого легального українського національно-культурного та політичного товариства в Херсоні.

Часопис «Вісник товариства «Українська Хата». Херсон. 1917 р.
З фондів Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.Гончара.

Присутність А. Грабенка – визнаного лідера старої української громади – на першому відкритому зібранні місцевих українців 19 березня 1917 р. надавала ваги ухваленим на засіданні рішенням. Поважний громадєць увійшов до складу комісії, яка розробляла

проект статуту майбутнього українського товариства⁴³. На установчих зборах 25 березня 1917 р. його було обрано до Тимчасової Ради товариства⁴⁴. Створення української організації в Херсоні стало підсумком багаторічної наполегливої роботи А. Грабенка та інших громадівців у напрямі відродження українських національно-культурних традицій. Упродовж 1917-1919 рр. А. Грабенко спочатку як секретар, а згодом як член та голова Херсонської губернської земської управи надавав всебічну підтримку у здійсненні різних культурно-просвітницьких ініціатив товариства «Українська Хата» та його спадкоємця – українського товариства «Просвіта».

Водночас поглиблення революційних перетворень вело до усунення багатьох старих українців від активної громадсько-політичної діяльності, засвідчивши їх неспроможність ідейно конкурувати із молодими амбітними політиками нової формації. У революційній стихії 1917 р. негласливі громадські працівники на зразок А. Грабенка відтіснялися на узбіччя політичного життя. Органи місцевого самоврядування, які до революції залишалися чи не єдиними осередками систематичної української роботи на Херсонщині, поповнилися далекими від розуміння проблем місцевого життя молодими політиками-революціонерами. Засідання земських зібрань і міських дум перетворювалися на засідання партійних з'їздів, де обговорювалися поточні політичні питання. Старі службовці-професіонали не встигали за стрімким розвитком політичної ситуації. Так, за результатами виборів до Всеросійських Установчих зборів 12-14 листопада 1917 р. по Херсону, на яких у виборчому списку від союзу земських службовців, кооперативних організацій і партії народних соціалістів під восьмим номером балотувався А. Грабенко, помітну перевагу отримали популярні соціалістичні партії. Виборчий список земських службовців отримав 371 з 22441 поданих виборцями голосів (1,65%), посівши лише восьме місце серед дванадцяти списків⁴⁵.

Після утворення Українською Центральною Радою національного уряду – Генерального Секретаріату – А. Грабенка було запрошено на посаду керівника відділу земського та міського самоврядування при Генеральному секретарстві внутрішніх справ. За згадкою В. Кедровського, у Києві А. Грабенко виробив докладний план організації земського

та міського самоврядування в Україні⁴⁶. Однак політична нестабільність завадила його практичній реалізації. Незабаром А. Грабенко прийняв рішення повернутись назад у рідний Херсон, де його знали, де він мав справжню силу, і де на нього чекала величезна праця⁴⁷. Упродовж 1918-1919 рр. український діяч, обіймаючи керівні посади в системі земського самоврядування, поринув у вирішення нагальних питань культурно-господарського розвитку Херсонщини⁴⁸. В умовах революційних катаклізмів органи місцевого самоврядування залишалися важливим фактором забезпечення нормальної життєдіяльності населення регіону.

Радянський період в житті А. Грабенка залишається найменш відомим для дослідників. Подібно до більшості українських інтелігентів він досить критично віднісся до встановлення більшовицької влади на Херсонщині, що остаточно ліквідувала старе громадське самоврядування. Однак, будучи кваліфікованим спеціалістом-статистиком, він не відмовився від роботи у радянських управлінських структурах. У 1919 р. прізвище А. Грабенка фігурувало серед членів Херсонської губернської ради у справах статистики, його кандидатура була висунута на посаду завідувача губернського статистичного бюро⁴⁹. На початку 1920-х рр. А. Грабенко працював у фінансових і кооперативних установах м. Херсона⁵⁰. На цей час припадають останні прояви його публічної діяльності. Разом з місцевими просвітянами (М. Чернявським, І. Челюком, Т. Якушевим та ін.) А. Грабенко брав участь у кампанії щодо відкриття храму Української автокефальної православної церкви в Херсоні, переклавши українською мовою низку текстів для церковних відправ. За свідченням О. Добровольського, український діяч остаточно зникає з громадського обрію Херсона в 1921-1922 рр.⁵¹

Радянська влада специфічним чином оцінила понад 40-річну працю А. Грабенка на громадській ниві, залишивши його після завершення трудової діяльності без засобів до існування. Для нарахування пенсії старому Грабенкові довелося встановлювати трудовий стаж через принизливу судову процедуру опитування свідків⁵². Втім це не вирішило матеріальних труднощів старого українця. Оприлюднені С. Водотикою та Л. Савенком листи М. Чернявського до С. Єфремова

(липень-серпень 1925 р.) проливають світло на перебіг роботи з призначення А. Грабенку персональної пенсії по лінії ВУАН⁵³. Зусилля приятелів А. Грабенка були винагороджені: з 1926 р. він почав отримувати щомісячну наукову пенсію у розмірі 18 крб. Відвідавши його у червні 1928 р. під час свого перебування в Херсоні, академік С. Єфремов із сумом занотував у щоденнику: «Зранку пішли до А. Грабенка. Постарів, висох, зморщився, ледве ноги пересуває. Знов почуття жалощів викликав цей уламок минулого. А міг би ще працювати – голова ясна, погляд твердий. Та кому його праця потрібна тепер? От і борсається людина з 18 крб. місячної пенсії. Та й те ще добре, бо недавно і того не мав...»⁵⁴.

Для вичерпної характеристики настроїв А. Грабенка у 1920-х – на початку 1930-х рр. бракує достатньої кількості джерел. Усамітнівшись у своєму будинку на вул. Малоросійській, український діяч був обізнаний з культурно-громадським життям в Україні через листовні зв'язки зі старими друзями та однодумцями. Зокрема, з контексту його листів до Г. Коваленка-Коломацького (1927) стають зрозумілими глибоко песимістичні погляди автора на перспективи громадського життя й культурного будівництва в Радянській Україні⁵⁵. Скептичне ставлення А. Грабенка до духовних потреб «отечества» засвідчує його недовіру до пріоритетів культурної політики більшовиків, розчарування результатами радянської «українізації». Втім його інтелектуальний протест пасивний, він не виходив на рівень дієвої політичної опозиції. В очах представників молодшої генерації херсонської інтелігенції А. Грабенко символізував «добродіїв, елемент консервативний», що «завжди бурчить проти радвлади та компартії»⁵⁶.

Сфабрикована ДПУ УСРР справа «Херсонської філії Спілки визволення України» викликала хвилю арештів серед української інтелігенції м. Херсона восени 1929 р. Однак репресії практично не зачепили А. Грабенка. Його членство в «Херсонській філії СВУ», засвідчене показами В. Дурдуківського⁵⁷, слідство не підтвердило. А. Грабенко проходив у судовій справі в якості свідка⁵⁸. Можна погодитися з думкою Л. Савенка і Г. Додонової, що попри наявність у Херсоні опозиційно налаштованої до радянської влади української інтелігенції вести мову про її об'єднання у

нелегальну політичну структуру неможна⁵⁹. Останні роки життя А. Грабенка проминули в суцільному забутті з боку держави та суспільства. Помер український діяч у Херсоні в 1932 р., уникнувши сумної долі багатьох соратників по культурно-громадській роботі, репресованих радянською владою упродовж 1930-х рр.

Отже, життєвий і творчий шлях А. Грабенка відображає складну долю національно свідомої української інтелігенції на зламі великих епох. Наприкінці XIX – на початку XX ст. він став активним учасником громадсько-політичного життя на Півдні України. Різноманітна діяльність А. Грабенка сприяла формуванню послідовної ідейно-політичної позиції та організаційному згуртуванню місцевих українців, відродженню та збереженню українських національних традицій у регіоні.

1. Чернявський М. Конощенко Андрій (Андрій Михайлович Грабенко) // Музика. – 1925. – № 3. – С. 135.
2. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Нью-Йорк, 1955. – С. 84.
3. Сборник Херсонского земства. – 1875. – № 3. – С. 39; 1875. – № 7. – С. 6; 1878. – № 1-3. – С. 11.
4. Веселовский Б. Б. История земства: В 4-х т. – СПб., 1911. – Т. 4. – С. 255-256.
5. Бракер Н. Опанас Іванович Михалевич (1848-1925) // За сто літ. – Х.-К., 1930. – Кн. 6. – С. 156.
6. Чикаленко Є. Вказ. праця. – С. 84-85.
7. Чернявський М. Вказ. праця. – С. 135.
8. Катренко А., Беззуб Ю. Єлизаветградська громада (кінець 70-х – початок 80-х років XIX ст.) // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича, 16-18 березня 1993р., м. Київ: Доп. і мат.-ли. – К., 1994. – С. 228-232.
9. ЦДІАК України, ф. 419, оп. 1, спр. 1193, арк. 74 зв.
10. Катренко А., Беззуб Ю. Вказ. праця. – С. 230.
11. Протоколи засідань с'їзду учителів і учительниць народних шкіл Херсонської губернії // Сборник Херсонского земства. – 1881. – № 3. – С. 35.
12. Там само. – С. 36.
13. Чернявський М. Вказ. праця. – С. 136.
14. ІР НБУ, ф. 1, № 42106, арк. 1-3.
15. Чикаленко Є. Вказ. праця. – С. 107.
16. Рябінін-Скляревський О. 3 революційного українського руху 1870-80 рр. Єлизаветградський гурток // Україна. – 1927. – Кн. 4. – С. 114.

17. Конощенко А. «Дніпрова Чайка» (спогади) // Україна. – 1927. – Кн. 5. – С. 121.
18. Бракер Н. Вказ. праця. – С. 158.
19. Рябінін-Скляревський О. О. Херсонський гурток Русова. 1885-1889. – Запоріжжя, 2003. – 72с.
20. ДАХО, ф. 5, оп. 1, спр. 1759, арк. 24 зв.
21. Чернявський М. Вказ. праця. – С. 136.
22. Кедровський В. Обрис минулого. Деякі останні діячі-українофіли напередодні революції 1917 року. – Нью-Йорк, 1966. – С. 15.
23. Коваленко-Коломацький Г. Дніпрова Чайка (спогади) // Червоний шлях. – 1928. – № 2. – С. 93.
24. Юг. – 1901. – 31 августа.
25. Юг. – 1903. – 2 сентября.
26. Коваленко-Коломацький Г. Вказ. праця. – С. 95.
27. Кедровський В. Вказ. праця. – С. 110.
28. Коваленко-Коломацький Г. Вказ. праця. – С. 95.
29. Коваленко-Коломацький Г. Ідеаліст // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XIX. – Кн. 9. – С. 212-222.
30. Юг. – 1905. – 9 декабря.
31. Юг. – 1905. – 20 ноября.
32. Рідний край. – 1906. – № 3. – С. 15.
33. Юг. – 1905. – 16 ноября; 1905. – 17 ноября.
34. Там само.
35. Юг. – 1905. – 18 ноября.
36. Там само.
37. Юг. – 1906. – 11 января.
38. Херсонское губернское земское собрание чрезвычайной сессии (21-23 февраля 1906 г.). – Херсон, 1906. – С. 85.
39. Юг. – 1907. – 2 февраля.
40. Юг. – 1907. – 3 февраля.
41. Херсонская газета-копейка. – 1912. – 25 сентября.
42. Макієнко О. А. Національне питання у передвиборчій кампанії до IV Державної Думи в Херсоні (за матеріалами місцевої періодики) // Наукові записки Херсонського краєзнавчого музею. – Херсон, 2006. – С. 142-144.
43. Вістник Т-ва «Українська Хата» в Херсоні. – 1917. – 12 квітня.
44. Там само.
45. Родной край. – 1917. – 16 ноября.
46. Кедровський В. Вказ. праця. – С. 16.
47. Там само.
48. Макієнко О. А. А. М. Грабенко і розвиток земського самоврядування в Херсонській губернії (кін. XIX – поч. XX ст.) // Південний архів. Істор. науки; Зб. наук. праць. – Херсон, 2004. – Вип. 15. – С. 87.
49. ДАХО, ф. р. – 2362, оп. 1, спр. 1, арк. 9.
50. ДАХО, ф. р. – 739, оп. 1, спр. 1676, арк. 7 зв.
51. ДАХО, ф. р. – 4033, оп. 6, спр. 926, арк. 107.
52. ДАХО, ф. р. – 739, оп. 1, спр. 1676, арк. 5-6 зв.
53. Водотика С., Савенок Л. Листування М. Чернявського з С. Єфремовим // Константи: Альманах соціальних досліджень. – Херсон, 2006. – № 1(12). – С. 74-75.

54. Єфремов С.О. Щоденники, 1923-1929.-К., 1997.-С.650.
55. Макієнко О.А. Листи А.М. Грабенка до Г.А. Коваленка//Південний архів. Істор. науки: 36.наук.праць.-Херсон,2004.-Вип.17.-С.10-12.
56. ДАХО, ф.р.-4033, оп. 6, спр. 926, арк. 107.
57. Там само, арк. 122.
58. Там само, арк. 113-113 зв.
59. Савенок Л.А., Додонова Г.В. «Херсонська філія СВУ» і згорання українізації//Револуції в Україні у XX-XXI століттях: співзвуччя епох: Мат-ли II наук. конф.-Одеса,2006.-С. 41.

Віра Баранюк

*науковий співробітник
державного архіву
Херсонської області*

СЕСТРИ В ОЛЕШКИ

Протягом 1927-1929 років у тихе провінційне містечко Олешки почали зрідка надходити листи та поштові листівки з-за кордону: з Берліна, Парижа, Мадрида, що звичайно ж, дивувало місцевих обивателів і насторожувало відповідні органи.

Адресовані листи Вікторії Лісовецькій, що мешкала у скромному будинку по вулиці Червоноармійській разом зі своїм сином.

Автор листів – Григорій Олександрович Черняхівський, брат Вікторії, чоловік відомої української письменниці Людмили Михайлівни Старицької-Черняхівської. Листування продовжувалось і у 1930-ті роки. Родинне листування – то ще один штрих до історії цієї незвичайної сім'ї. Глибока повага, любов, турбота про сестру, постійна підтримка і матеріальна допомога у скрутні часи простежуються і за короткими листівками, які надсилав Черняхівський чи Людмила Михайлівна до Олешок навіть у найважчу для них пору.

Кілька слів про Черняхівського: професор, член президії Всеукраїнської академії наук. З 1919 по 1929 рік очолює кафедру гістології та ембріології Київського медичного інституту, працював в Інституті експериментальної патологоанатомії, голова медичної секції інституту української мови Всеукраїнської Академії Наук, автор багатьох підручників, наукових праць, громадський діяч¹. Мав братів: Євгена, професора медицини, завідувача

кафедри клінічної хірургії, працював у галузі серцево-судинної хірургії, трансплантації нирок. Це його учень, херсонський хірург Ю.Вороний, у 1933 р. провів першу у світі трансплантацію нирки; Михайло, професор медицини. Очолював кафедру загальної хірургії Варшавського університету; Микола: відомо, що проживав у Новосибірську.

Дружина Олександра Григоровича – Людмила Старицька, дочка відомого українського літературного і театального діяча Михайла Старицького. Людмила Старицька-Черняхівська автор трилогії «Богдан Хмельницький» (у співавторстві з батьком), драматичних творів «Саффо», «Гетьман Дорошенко»; «Іван Мазепа», «Милість Божа», «Останній сніп», повісті «Діамантовий перстень», перекладач, автор театрознавчої праці «25 років українського театру»².

Сестра Олександра Григоровича Вікторія («Вітя», як лагідно називає її брат) проживала в Херсоні, її чоловік Петро Іванович Лісовецький очолював Херсонське відділення державного банку Росії, помер у 1919 р.³ Вікторія з сином переїжджає до Олешок. Лісовецькі жили скромно: Бориса, як особу дворянського походження та ще й колишнього офіцера, денікінця - позбавили виборчих прав, роботу знайти неможливо, до того ж у Бориса були проблеми зі здоров'ям. Олешківська влада ставилась до сім'ї Лісовецьких насторожено, та й вони від влади були не в захваті. Мали